

Остапенко Ю. І. Сфера економічних відносин у системі правового та законодавчого регулювання

Остапенко Юлія Ігорівна,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри господарського права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
e-mail: julost@rambler.ru
ORCID 0000-0002-4033-5927

УДК 346.13(094)

СФЕРА ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У СИСТЕМІ ПРАВОВОГО ТА ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті розглянуто проблеми регулювання економічних відносин різними галузями законодавчої системи відповідно до їх класифікації. Проаналізовано вихідні юридичні положення кожної систематизаційної законодавчої системи як комплексу джерел економічного права щодо специфіки регулювання економічних відносин. Визначено, що кожний галузевий бізнес-комплекс є єдиним законодавчим механізмом зі своєю специфічною класифікацією економічних відносин відповідно до даної галузі.

Ключові слова: економічне законодавство; макроекономічне законодавство; мікроекономічне законодавство; господарське законодавство; галузеві комплекси господарського законодавства; функціональні комплекси господарського законодавства.

Остапенко Ю. И., кандидат юридических наук, ассистент кафедры хозяйственного права, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков.
e-mail: julost@rambler.ru ; ORCID 0000-0002-4033-5927

Сфера экономических отношений в системе правового и законодательного регулирования

В статье рассмотрены проблемы регулирования экономических отношений различными отраслями законодательной системы в соответствии с их классификацией. Проанализированы выходные юридические положения каждой систематизационной законодательной системы как комплекса источников экономического права о специфике регулирования экономических отношений. С помощью системного анализа установлено, что каждый отраслевой бизнес-комплекс является единым законодательным механизмом со своей специфической классификацией экономических отношений в данной отрасли.

Ключевые слова: экономическое законодательство; макроекономическое законодательство; микроэкономическое законодательство; хозяйственное законодательство; отраслевые комплексы законодательства; функциональные комплексы законодательства.

Постановка проблеми. Ринкові перетворення, що відбуваються сьогодні у вітчизняній економіці, зумовлюють необхідність якісно нового ставлення до законодавчого забезпечення функціонування всієї економічної системи країни. Під нею в науковій літературі розуміється структура та організація взаємодії суб'єктів й учасників економічних відносин, що має на меті виробництво товарів і послуг, їх обмін, розподіл результатів економічної діяльності та споживання, необхідних для відтворення, розвитку й задоволення інших потреб суспільства [1, с. 7].

Відтак, забезпечення оптимального правового регулювання суспільно-економічних відносин є актуальною проблемою не лише соціально-економічного, а й суспільно-політичного життя держави, що зумовлено, насамперед, структурними зрушеннями в економіці країни з метою формування соціально орієнтованої ринкової економіки. Комплексна природа господарських відносин (господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські) як об'єкт правового регулювання створює надзвичайно складні механізми регулювання, що базуються на правових засобах і методах регулювання різної правової природи. Втім систематизація економічних відносин як сфери правового регулювання, а й, відповідно, джерел такого законодавства відбувається не за приналежністю відносин до приватних або публічних, а саме за критерієм їх приналежності до тієї чи іншої сфери економічної діяльності або до того чи іншого функціонального механізму ринкової організації економічного життя як такого. Отже, правове визначення економічних відносин може бути представлено системою джерел, розподілених на комплекси за предметним і функціональним критеріями.

Створення чіткої топографії таких комплексів у системі економічних відносин дозволяє вийти на систему джерел економічного законодавства, спрогнозувати напрями його подальшого розвитку, зокрема процесів поглиблення кодифікацій законодавства, визначення чітких меж розподілу окремих галузей законодавства в даній сфері, а також формування джерел міжгалузевого характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження природи економічних відносин, правового забезпечення їх реалізації, а також ролі систематизаційних, глобалізаційних й інтеграційних процесів серед джерел економічного права зробили видатні науковці-господарники О. М. Вінник, Д. В. Задихайло, Г. Л. Знаменський, В. К. Мамутов. Аналізу розвитку економічної науки присвятили свої праці П. Г. Скрипник, В. А. Устименко та ін. Проте вони не приділили достатньої уваги природі економічних відносин і питанням розбудови стратегії формування їх сучасного правового забезпечення та функціонування економічної системи відповідно до специфіки природи системи саме економічних відносин. Усе це зумовлює актуальність аналізу змісту нормотворчої діяльності у сфері економічного права та різноманітних підходів до її правового регулювання в Україні та за кордоном.

В основі розвитку суспільства лежить виробництво матеріальних і духовних благ, інших цінностей, цілісна сукупність яких забезпечує умови життєдіяльності людини. Будь-яке суспільство, особливо сучасне, являє собою соціальну систему чи складноорганізовану впорядковану цілісність, що включає в себе окремих індивідів і соціальні спільноти, об'єднані різноманітними зв'язками та взаємовідносинами, специфічними за своєю природою. Сформована у ХХ ст. світова система ринкової економіки являє собою саме таку складно організовану впорядковану цілісність [2], де поєднуються як публічні, так і приватні інтереси, а також управління ними, що має на меті побудову соціально орієнтованої ринкової економіки за допомогою правових методів. «Головною метою цієї трансформації є ... забезпечення оптимальної рівноваги між свободою, зокрема економічною, з одного боку, та юридичною рівністю та соціальною справедливістю – з іншого» [2, с. 7].

Однак забезпечити врахування всіх категорій інтересів в економічній сфері в ідеальному їх співвідношенні нікому ніколи не вдавалося. Це виступає одним із джерел конфліктів інтересів різних осіб у процесі їх зіткнення – протилежних, конкуруючих, ворожих. Придушення конфлікту інтересів веде до негативних наслідків, навіть до соціальних катаклізмів. Тому таким важливим є прогнозування конфлікту інтересів, їх попередження, забезпечення розв'язання за допомогою цивілізованих засобів, насамперед правових механізмів, з метою досягнення оптимального функціонування економічної системи, за якого досягається синергійний (додатковий) ефект від взаємодії її елементів [3].

Виклад основного матеріалу. Приватні економічні відносини забезпечують приватні інтереси, автономію та ініціативу приватних власників і об'єднань приватних осіб: в їхній майновій діяльності, особистих стосунках, а публічні – це відносини у сфері реалізації публічних (державних, суспільних) економічних інтересів за допомогою переважно імперативного методу регулювання. Отже, категорії «публічний інтерес» і «приватний інтерес» в економіці виступають важливими складовими системи економіко-соціальних цінностей. Як і в часи Стародавнього Риму, нині публічні інтереси пов'язують (забезпечуються) з публічним правом як однією із складових (поряд із приватним правом) права взагалі, не завжди зважаючи на те, що право є похідним стосовно інтересу, оскільки відбиває й захищає його притаманними йому засобами й способами [4, с. 28–31]. Так, за твердженням римського юриста Ульпіана, зафіксованим у Дігестах Юстиніана, «... вивчення права розпадається на два положення: публічне і приватне (право). Публічне право, яке (відноситься) до становища Римської держави, приватне, яке (відноситься) до користі окремих осіб; існує корисне в суспільному відношенні та корисне в приватному відношенні» [5, с. 83].

Необхідно підкреслити, що класифікація поділу відносин і права на приватне й публічне – це не поділ на галузі права, а класифікація норм за відповідною ознакою, відносно якої існують ці складові у будь-яких галузях реального

законодавства. Отже, норми публічного і приватного права тією чи іншою мірою поєднуються в кожній правовій економічній системі.

Як уявляється, взагалі для збалансованого забезпечення правового регулювання економічних відносин важливо знайти таку комбінацію різноманітних норм (імперативних, диспозитивних, забороняючих, дозволяючих тощо), яка б забезпечувала ефективне регулювання, вплив на предмет регулювання з метою забезпечення впорядкованих економічних відносин [6, с. 37]. За роки свого існування юриспруденція зазнала багато варіацій законодавчого забезпечення цих відносин, де зіткнулися дві економіко-правові цінності – приватні економічні та публічні економічні правовідносини: 1) цивільне, торгове та адміністративно-господарське, податкове законодавство; 2) цивільне, комерційне, адміністративно-господарське, податкове законодавство; 3) цивільне, господарське, податкове, деякі аспекти адміністративного тощо. Тож, намагання вчених різних часів провести в економіко-правовому регулюванні чітку межу між приватним і публічним правом, як і між публічними й приватними економічними інтересами, не лише не дає бажаного результату, а навпаки, незалежно від історичного періоду, в якому здійснювалися такі дослідження, протиставляє ці дві взаємопов'язані складові.

Вже сьогодні можна стверджувати, що економічна географія глобалізаційних процесів досягла свого світового максимуму. Це означає, що циклічні процеси економічного розвитку, які раніше виявляли себе в межах національних економік або їх регіональної локалізації, сьогодні стали загальносвітовими [7, с. 6].

Відтак, сучасні економічні процеси доцільно розподіляти на макро- (від давньо-грец. *Μακρός* – великий) і мікро- (від давньо-грец. *Μικρός* – маленький) рівні. Мікрорівневі економічні відносини – це економічні відносини на рівні окремих економічних суб'єктів чи механізми функціонування конкретних ринків; макроекономічні відносини – це поведінка народного господарства як єдиного цілого в контексті аналізу глобальних ринків та їх взаємозв'язків. Даним відносинам характерні такі риси як стійкість, правова неузгодженість між собою, правова інтеграція макрорівня в мікрорівень тощо. Звідси випливає, що механізму змістовної навіть дефінітивної конвергенції різногалузевого нормативного матеріалу в інтересах системного законодавчого забезпечення сфери економічних відносин як таких не створено [8].

Взагалі, якщо брати економічні правовідносини на мікрорівні, то методологічно вони достатньо розроблені з точки зору співвідношення правових засобів і визначення конфігурацій компромісу між приватними як такими та між приватними й публічними інтересами, відносини ж мікрорівневого порядку залишаються вкрай залежними від першоджерела – життєздатної та економічної моделі суспільного розвитку. Отже, виникає необхідність створення правового механізму регулювання макроекономічних процесів та встановлення щодо нього принципових вихідних положень, базованих на суспільно-економічних цінностях. За таких умов сам економічний алгоритм

регулювання має бути соціально орієнтованим і залишатися в системі суспільно прийнятих аксіологічних координат.

Слід зазначити, що узгодженість відносин на мікро- і макрорівнях відсутня й окреме гармонічне функціонування економічної політики в середній держави не дає гарантованого економічного балансу на макрорівні. Особливої актуальності остання теза набуває за умов існуючої суспільно-політичної гостроти у цьому комплексі суспільних відносин, що зумовлює необхідність формування самостійної й виразної політики держави в даній сфері та активізації управлінського впливу держави на відповідний об'єкт управління. Можливо, що сьогодні зазначена проблема ще не набула необхідного рівня її свідомої актуалізації з тим, щоб хоча б у процесі організації законотворчих робіт створити комплексний міжгалузевий нормативний модуль «Макроекономічне право» [9].

Практичне значення подібних чи інших модулів інтеграції – систематизації різногалузевого нормативно-правового матеріалу – полягає саме в досягненні цільової гармонізації регулювання складних, гетерогенних за природою, але цілісних та відносно автономізованих суспільних відносин, об'єднаних у межах окремого суспільно значущого макрооб'єкта. Для цього необхідно забезпечити системну взаємодію названих різногалузевих механізмів у напрямі визначеного і спільного для них правового впливу [10].

Економічним процесам і взаємовідносинам властиві процеси не лише уніфікації та спеціалізації, а й інтеграції, оскільки структурні ланки, що утворюють економічну систему, за своїм змістом є неоднорідними й поєднують у собі загальні та специфічні, основні та похідні, нові та старі, перехідні та допоміжні економічні форми, кожна з яких функціонує на основі спільної для всієї системи і водночас власної логіки розвитку. У сучасних умовах ринкової економіки всі елементи економічної системи характеризуються динамізмом, мінливістю, суперечністю розвитку та впорядковані в ієрархію економічної системи, де визначається необхідність стану цілісності та правової організованості.

Наприклад, процес диференціації включає в себе її предметний галузевий, підгалузевий та інституційний рівень, покликаний забезпечити більш точне, адресне, диференційоване в мікрорівневому масштабі економічних відносин правове їх регулювання.

Звідси виникає необхідність розглянути синтетичний предмет регулювання економічних відносин – галузеві комплекси (електроенергетичний комплекс, транспорт, телекомунікаційний комплекс тощо) як єдині механізми зі своєю специфікацією приватних і публічних інтересів. Саме економічні відносини на макро- і мікрорівнях в окремих галузевих комплексах є досить протилежними, актуальним прикладом є проблема телекомунікаційного комплексу, який виступає макрооб'єктом управлінського й правового впливу з боку держави. Адже в єдиному комплексі узгоджено мають функціонувати всі елементи – інститути, підгалузі галузі й навіть галузі законодавства, що регулюють діяльність на ринках мобільного зв'язку, Інтернету, телебачення,

радіомовлення тощо. І якщо на мікрорівні регулювання даних економічних відносин може бути достатньо автоматизованим, то макроекономічне регулювання вимагає єдності, узгодженості, систематизованості, адже в ринковій економіці виникає необхідність стимулювання приватної ініціативи й зв'язаних засобів державного регулювання, тобто забезпечення приватного та публічного інтересів щодо кожного окремого галузевого комплексу. Однак досконале правове визначення у жодному з цих економічних ринків відсутнє як на макрорівні, так і на рівні окремих держав. Одним із факторів є динамізм даних економічних відносин, обумовлений розвитком технічних пристроїв, а з ним – і дуже швидкими інтеграційними процесами у цій сфері.

Отже, за допомогою регулятивного потенціалу даних галузей і кожної окремо, але взятих у сукупності, має складатися загальна картина правового забезпечення статистики та динаміки, мікро- та макрорівневій функціонування економічної системи суспільства – системи економічних відносин [7].

У цілому інтеграція економічних відносин та супутнього їм нормативно-правового матеріалу, незважаючи навіть на предметно-галузеве його розмежування, призначена забезпечити системний, потенційно стратегічний характер економічних відносин і відповідного правового регулювання, створює єдині функціональні за своїм об'єктом нормативно-правові комплекси, зокрема інвестиційного та інноваційного права. Даній інтеграції відповідає відповідна функціональна макрооб'єктна система суспільних відносин, що вже сьогодні впливає на процеси створення відповідних галузей законодавства, наприклад, інноваційного.

Особливої актуалізації такі функціональні комплекси набувають для механізму інтеграції різногалузевих за своєю природою нормативних джерел за умов наявності суспільно-політичної необхідності формування самостійної та виразної економічної політики держави в тій чи іншій сфері. У свою чергу, реалізація сформованих відносин та спеціалізованих функціональних джерел вимагає активізації управлінського впливу держави та чітко розробленої економіко-політичної стратегії чи курсу щодо законодавчого забезпечення відповідного об'єкта управління.

Відтак, процеси синтезу нормативно-правового матеріалу з метою забезпечення функціонування визначених макроекономічних об'єктів, зокрема функціональних інститутів ринкової економіки, відбуваються в межах як національного, так і міжнародного законодавства. Така інтегративна уніфікація проходить дещо стихійно й частково в межах розвитку національних законодавчих систем шляхом впливу більш розвинених на відсталі. Цей процес можна ілюструвати на прикладі господарсько-правового забезпечення відносин корпоративного управління. Адже розроблені стандарти корпоративного управління та джерела їх законодавчого забезпечення, зокрема в США, шляхом уніфікації все більше проникають до законодавства інших країн. У цьому сенсі яскравим прикладом є зміст Закону України «Про акціонерні товариства».

Висновки. Структура, складна природа, різна функціональна спрямованість економічних відносин, а також забезпечення приватних і національних

інтересів у них потребують всебічного правового систематизованого аналізу їх функціонування. Вироблення єдиної економічної глобалізаційної політики щодо створення, функціонування та систематизації економіко-правових джерел в єдиний правовий ланцюг, а також встановлення єдиних критеріїв і рівнів прояву щодо приватних і публічних інтересів, забезпечить зважений розвиток всіх економічних галузевих комплексів як національних, так і світових.

Проблематика економічних відносин полягає і в динаміці інтеграційних процесів, як в її функціональних комплексах, так і в галузевих, що унеможливує їх регулювання лише за допомогою законодавчого забезпечення. Отже, виникає необхідність досконалого аналізу інших правових регуляторів, за допомогою яких можна було б забезпечити функціонування в правовому полі тих економічних відносин, які законодавчо були не забезпечені. Як уявляється, даними регулятивними модулями повинні стати правові звичаї, міжнародні договори, господарсько-правова доктрина взагалі.

Відтак, виникнення, функціонування та правове регулювання економічних відносин виключно в правовому полі контролюється з різних боків різними галузями права та відповідними їм джерелами як на мікро-, так і на макрорівні. До цих галузей слід віднести господарське, адміністративне, трудове, екологічне, фінансове, аграрне, міжнародне приватне та публічне право.

Разом із тим, складність предметного регулювання тих чи інших економічних відносин за допомогою єдиного галузево-правового підходу зумовлена інтеграційними процесами в праві та виникненням нових міжгалузевих правових комплексів, наприклад, екологічного господарювання. Звичайно, в цьому контексті слід констатувати, що систематизація джерел, що регулюють економічні відносини, має об'єднати відповідні господарські, аграрні, фінансові, трудові, соціально-забезпечувальні інститути саме за допомогою такого процесу як уніфікація. Звідси й необхідність створення єдиного нормативно-правового акта, який би взяв на себе функцію забезпечити уніфікований процес в економічних відносинах. Для цього, в першу чергу, і було створено Господарський кодекс України.

Список літератури:

1. Задихайло Д. Д. Кабінет Міністрів України як суб'єкт економічної системи: конституційно-правові засади : монографія / Д. Д. Задихайло. – Харків : Юрайт, 2013. – 192 с.
2. Міжнародна економіка : навч. посіб. / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, Т. М. Камінська та ін. ; за заг. ред. С. М. Макухи. – Харків : Право, 2012. – 192 с.
3. Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення : монографія / О. М. Вінник. – Київ : Атіка, 2003. – 352 с.
4. Щербина В. С. Публічні й приватні інтереси в господарських відносинах [Електронний ресурс] / В. С. Щербина // Приватне право і підприємництво. – 2014. – Вип. 13. – С. 28–31. – Режим доступу : [file:///C:/Users/HP/Downloads/Ppir_2014_13_9%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/HP/Downloads/Ppir_2014_13_9%20(2).pdf).
5. Дигести Юстиніана : пер. с латин. / отв. ред. Л. Л. Кофанов. – Москва : Статут, 2002.
6. Хозяйственное право : учебник / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, К. С. Хахулин и др. ; под. ред. В. К. Мамутова. – Киев : Юринком Интер, 2002.
7. Задихайло Д. В. Господарсько-правове забезпечення економічної політики держави : монографія / Д. В. Задихайло. – Харків : Юрайт, 2012. – 195 с.

8. Задихайло Д. В. Державне макроекономічне регулювання: питання систематизації правового забезпечення / Д. В. Задихайло // Юрист України. – 2014. – № 2 (27). – С. 25–32.

9. Задихайло Д. В. Економічна система як органічний об'єкт законодавчого забезпечення / Д. В. Задихайло // Вісник Національної академії правових наук України. – 2012. – № 4 (71). – С. 110–121.

10. Задихайло Д. В. Окремі завдання оптимізації правового забезпечення господарських відносин / Д. В. Задихайло // Вісник Національної академії правових наук України. – 2014. – № 1 (76). – С. 121–130.

Ostapenko Y. I., Candidate of Legal Sciences, assistant lecturer of Economic Law Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.

e-mail: julost@rambler.ru

The scope of economic relations in the legal and legislative regulation

Ensuring legal regulation of social and economic relations is very topical issue not only current socio-economic, but also social and political life of the state. This is due to qualitatively new phenomena, structural changes in the economy of Ukraine and its development towards the formation in Ukraine a socially oriented market economy and points to the need to study the role of law in regulating economic relations.

An important achievement in the analysis of the nature of economic relations, the need for legal support for the implementation of these relations and the role of globalization and integration processes on sources of economic law have made outstanding scientists, business executives such as: V. K. Mamutov, O. M. Vinnyk, D. V. Zadyhaylo, G. L. Znamenskii. Also involved in the analysis of science P. G. Skrypnyck, V. A. Ystimenko and more. But these scientists have not paid sufficient attention is systemic view on forming nature of economic relations and developing strategies to ensure the formation of modern legal relations of the economic system according to the specific nature of the system is economic relations.

The article is an analysis of the content of legislative activity in the area of economic rights of different approaches to regulation in Ukraine and foreign countries

The regulation of economic relations in a market economy is through the various branches of law and related sources which precisely recognize the specific legal nature and respective relationships. Initial legal provisions separately each set of economic relations as functional for its intended use, and with the industry at the micro and macro levels need to ensure both public interests and private interests. Therefore, individually sectoral business complex is the only legal mechanism with its specific classification of economic relations in accordance with the industry.

The structure, a complex nature, different functional orientation of economic relations, as well as providing private and national interests in them, require comprehensive systematic legal terms for their functioning. Developing a single economic globalization policies on the establishment, operation and is systematizing economic and legal sources into a single legal chain, as well as establishing uniform criteria and levels of display on private and public interests, ensure balanced development on all economic industrial complexes both national and international. The issue of economic relations lies in the dynamics of integration processes in both its functional complexes, and in the industry, making it impossible to fully regulate relations only with legislative support, but also other legal regulators - legal customs, international treaties, economic and legal doctrine at all. The complexity of the implementation of substantive regulation of certain economic relations branch-only approach caused legal integration processes in the law and the emergence of new inter-industry legal systems, in this context it should be noted that the systematization sources regulating economic relations should unite relevant economic, agricultural, financial, labor, security and social institutions is through this process as unification.

Key words: economic legislation; legislation macroeconomic; microeconomic law; business law; commercial law systems industry; functional complex economic legislation.

Надійшла до редколегії 03.10.2015 р.